

ДІПЛОДОМ МІСЯЧНИЦІ КУЛЬТУРИ

Зміст:

Евген Маланюк: Мавовше	321
О. Ольжич: Пісня про ворога	322
Іван Ірлявський: Броєті	323
I. Наріжна: * *	324
В. Іжицький: Захар Вовгура	325
Н. Королева: Аскольдова могила	337
Др. О. Грицай: Евген Коновалець	343
М. Всегоренко: Советське „Мовознавство“ в 1934—36 рр.	350
С. Николишин: Українська драматургія над Дніпром	354
Івж. С. Володимирів: Тенденції поступу	358
Українська пісня в світі	367
Рецензії	380
Хроніка	381

ЧЕРВЕНЬ

РІЧНИК VIII.

ПРАГА 1941

Число 6 (95)

ЦІНА 1 — RM

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
Основник: Др. Степан Розоха
Видавець: Федір Гайович
Відпов. редактор: Іван Рошко
Редакція: Колегія

„ПРОБОЕМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція повертає тільки по надісланні марок на поворот. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 100— К на рік, на чверть року 25— К. — В Німеччині річно 12— RM, четвертьрічно 3— RM, за границею 120— K, або їхня рівновартість. — Число konta Поштової Шадниці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift »NASTUP« in Prag; в Ген. Губерн.: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020 «Nastup» Zeitschrift in Prag.

„PROBOJEM“

měsíčník kultury, vychází koncem každého měsíce. — Vy-
davatel: Fedir Hajovyč. — Odpovědný redaktor: Ivan
Roško, Praha XIV., Lumírova 1. — Novinová sázba povo-
lena ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162.545-III a 1939. —
Dohledací poštovní úřad Praha 8. — Adresa redakce a ad-
ministrace: Praha III., Josefská 2/II. — Tiskne knihtiskárna
Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріали просимо слати на адресу:
„PROBOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

Мазовше

1.

Ані вітер вологий, ні хмари — прудкі кораблі —
Не прилинуть, не зявляться цій обреченній землі.

Тільки мла заморожена плине з північного сходу
На пісок, на площини, на мертву, незрушену воду.

Та сичить листопад між замерзлими землями віт,
Та гучить дощопад в порожнечу нездійснених літ

І лиш ворон закряче над голим хрестом роздорожя,
Де ніколи, ніколи не віяла ласка Дажбожа.

Не співала тут мати і батько ніколи не збив
Ні труни, ні колиски. Лиш пізньої осени спів

Простелявсь по стернях, там, де іжилось миршає жито
І де котиться мла, дощовими голками прошита.

2.

Так, тільки тут зродиться міг Шопен —
Мазурських піль змузичені сухоти,
Де краєвид рівняється в терен
І віє пустка марної роботи.

Де тягнуться торфовища гнилі,
Де болота гойдаються зрадливо,
Де дощ січе сумне лице землі,
Але ніколи не охрестить злива.

І випар малярійної туги
Обсotує давно збутвілій мозок,
І ось — замість безсилої снаги —
Яд мессіяністичного наркозу.

3.

І так починаються мари і мрії, і сні,
Чадних молитов зненавида і корчі лжеvіzій,
І провесні ранок, що був би лункий і ясний,
Спада листопадом. І в чорної осені кризі

На зжовкливих листах набрякає задавнений друк, —
Вій знову сочиться холодною пріллю трутини.
І от зпід землі продираються пазурі рук
Живучого трупа з жадобою чорної трязни.
І все повертається, щоб повторити ізнов
І підступ і злочин, і зраду, непімщено зраду...

Із губ вовкулачих краплиться офірна кров,
І крапом багряним вгризається в жовч листопаду.

4.

Зимна мжичка, колючий туман та нерадісні сні —
Як же можна так жити без усміху і без весни?

Відцуратися сонця, забути про сонце назавше,
Замість серця у груди болотяну жабу уявши...

Вбоге племя, загрузле у прілі і цвілі століть,
Надималося, пнулось — і вдарила променем мить,

І розлучене сонце гарматнім ось вибухло гнівом,
Несучи полум'яну загладу оселям і нивам.

Видно, в час, коли міра наповнювалася ущерть,
Немезіда повстала помстити безчестя і смерть.

О. ОЛЬЖИЧ

Пісня про ворога

Дуже — тіло його, в шкурятині затягнене панцир,
Від щелепів до стіп пробігає пружисте третміння,
Мязи рук — наче кулі старої слонової кости,
І щітина іжка прикрашає цвяхований шолом.

Не рідкою, ледачою кровю налиті ці жили,
Гідні мужа думки промітають за поглядом орли, —
Не один бо учинок зухвальства й пянкої відваги
Залишив він уже на шляху за своїми плечима.

Слава ворогові, що твоєї ненависті вартий.
Втіха — стріти його на вузькій для одного стежині.
Як же засвіще в повітрі обточена куля,
Удучаючи в скронь, із прудкої співучої іранці!

ІВАН ПРЛЯВСЬКИЙ

Брості

(Уривок з циклю)

I.

Зажурилася маті за сином,
що її не послухав, — пішов...
Була осінь, — не сива, а синя:
сонце трави міняло на шовк.

Дала маті, що мала, убогим
на молитву й усердний поклін,
щоб Пречиста хрестила дороги,
а юначий умужнила гін.

Щоб під вітром, що вдарить у груди,
не хитнувся напружений змаг,
хоч затроювати його будуть
і кидати камінням на шлях.

Бо в своїх закорінена зависть,
а набрякла погорда — в чужих, —
щоб погірдливість син і лукавість
переміг, пережив!

II.

Гомоніли зворушені села,
що ця осінь дітей забира,
що, приманлива, квітами стелить
їм шляхи від самого двора.

А вони, повні віри й зусилля,
з небувалим надхненням в очах,
вже не так, як батьки їх ходили,
пішли сміло по рідних горбах.

На прощання ліси зашуміли,
а в потоках заграла вода...
Чи для гір і карпатських наспіла
не та хвиля, що була, не та??!

Гомоніли схильовані села
і здивовано глипали в синь.
Одиночка-одна невесела —
стара маті: Чи вернеться син??!

III.

Простелилась юнацька дорога,
під ногами — бетон і пісок.
Думки серця твого під порогом,
де дитинства поліпшений крок.

Та щорана молитись закону,
що, незмінний, кермує життям,
свою полю, що косами дзвонить,
посилати пісні і чуття.

Закріпити в душі, злотувати
міць і спокій, і внертість і лютъ,
а місця, що покинув і матір,
рідну матір піде не забути!

Хай в очах перебліскують рейси,
наче символ безкрайх доріг.
Переймись перемогою, впийся
не багато непройдених іх.

IV.

Чути визов: На місто! На місто!
Чути поклик і серця биття.
Ми лиш брості тих гордих, тих тріста,
що за місто віддали життя.

Ми лиш брості... Малі наші ноги,
слабі руки, — та ясна мета.
України окраїна вбога
свіжим квітом нехай пророста.

Щоб із квіту зродилася зелень,
а із зелені овоч і сок
на потіху затурканим селам,
селам горя, пісень, і казок.

ІРИНА НАРІЖНА

Синім барвінком блакить розквітла,
сонце на землю сочиться золотом,
тіні кладуться і смуги світла
в траві, на стежку — там здовж плоту.
А на березах рожеві плями —
променів перших ласкавий дотик.
Стеляться, катять пісні полями:
ранок — дівчата йдуть полоти.

В. ГІЦЬКИЙ

Захар Вовгур

(Уривок з роману)

Таких цін на коні, як тої пятниці, не памятали найстаріші люди в околиці. Дід Антін Яценко, що пережив панцицу, п'ять царів і дванадцять років революції, таких цін не памятає. Це було просто явище страшне, після якого не сподіватися вже нічого доброго, і недарма знайшлися зараз особи, які з тих цін провідцали кінець радянській владі, пророкували війну всесвітню, голод, нужду, пошесті і інші нещастия...

Захар Вовгур взагалі до таких поголосок не прислухався, бо не вірив у них, та коли сьогодні, за його сивого огиря, що колись, та й не так давно, був предметом зависті цілого села, давали шість карбованців, — злякався! І головно, перед людьми не зміг сковати свого жаху! Почувши, однаке, рясні наスマшки над собою, подивився на купців і, не давши коневі вистигнути, як слід, скочив на нього і охляп тільки в ряднині, як прибув, так і завернув назад додому.

— Купці ви!.. — сказав іронічно. — Поріжу на шматки зі шкурою й тельбухами, собакам викину, а за таку ціну не відам! — додав уже на відізднім.

— У комуну даром oddasi! — крикнув хтось за ним.

— Не діждуть! — бовкнув, але вже більше про себе, і рушив додому.

Зразу швидко пігнав коня, щоб утекти від глузувань і грубих дотепів, а коли кінь стомився й пішов хodoю, не підгравив більше. Хитався в такт кінської ходи, а очі вдивлялися в засніжені простори. У голові йому снувались думи, бродили дивовижні пляни, бродили швидко, не зупиняючись довго на місці, як худоба пізньої осені, в слітоту, по голодних, півпрогнилих стернях.

— Кінець!.. кінець!.. — шепталі час від часу його вуста.

Тепер на подив ясно пригадувалися слова його брата з міста, що давно перестерігав і придвіцав такий кінець.

— Це все робиться на те, — говорив він, — щоб не було іншого виходу, щоб уся біднота й середняки пішли в колективи, з усіма пожитками, а з баражами — сам знаєш...

Безмежна лютъ охопила всю його істоту і потрясла її до глибини. А тимчасом природа була надзвичайно ласкава. Був тихий зимовий вечір, по денний відлизі брався на ніч легенький мороз, у повітрі було тихо, і хоч це був початок лютого — вітрець хвильами приносив із півдня легенькі подувини весни.

Захар не чув їх. Не до весни було йому тепер. Молода, дуже коручувата його постать виразно відбивалась від білого тла сніжних піль і сірої конячої шерсті.

Думав:

... «Усе рушиться... усе дрижить... тріскається по швах... уми-
рас... гине...»
Братові слова бренячть, здається, в повітрі.
І далі:
... «Сибір... болота... ліси... тайга...»

І ще:
Утікати!.. Втікати негайно! — приходить він до раптового
висновку. — Втікати, поки ще не пізно! Цим же сірим конем!.
Коли б йому хто сказав був рік тому, що доведеться поки-
дати свій маєток і втікати світ-заочі — горлянку перегріз би!
Але як усе покинути? Як покинути батьківщину...
А сьогодні — це факт! Хай тимчасовий (він вірить у тимчасо-
вість радвлadi i її законів), але факт!..
— Гей! — зідхнув голосно.

Кінь на його зідхання зупинився. Вершник, немов прокинув-
шись од задуми, почав озиратись. Стояв на взгірі, а в долині ле-
жало село Святењке, його село. Яким воно гарним видалось йому
свогодні! Ніколи в житті до цього так пильно не приглядався.
Маленьке, чепурненькє, тихе... Головою вперлось угору, що немов
штуцний насип оточила його величезним луком, а ноги у самій
річці. Бузькою смужкою білого паперу лежить вона зараз, жов-
тим очеретом і сірою лозиною обліплена з обох боків. Спіть, як
і все навколо. Праворуч на горбі чорніє лісок. Він теж дрімає, але
не далекий той час, коли лісок прокинеться, тисячами голосів за-
голосить, зашумить ріка, загремить словами лісниця...

Думки Захарові обірвались. Затрусило ввесь, закусив губи
до крові.

— І все це покинуту?!

Глянув угору, але там сіріло безнадійне небо. Випростався,
пошукав очима власної хати. Недовго довелось шукати. Стояла
окремо на взгірі, заслонена від людських очей тополями і густим
садком, що широким килимом постелився вгору...

Думки знов пішли манівцями і Захар забув, що стоять конем
серед дороги, що вечір надворі, що починають мерзнути ноги, бо
надворі зима.

Глянув на голову коневі і згадав базар.

— Шість карбованців! Це вже явний кінець! Тепер уже ко-
лектив буде, бо виходу нема! Треба було продати коня, — думас-
в голос Захар. — За шість карбованців була б хоч пляшка горілки,
а так що? Правду на базарі казали, — піде дурно в колектив!...

— Ні! — крикнув раптом, аж кінь здригнувся. — Не піде!...

Думка хутко почала працювати над тим, як знищити коня.
Родилось безліч плянів, але над усіма переважав один: «загнати
до смерті!».

Подумав:

«Коли б гнав був щодуху від базару, — зараз ще був би вже
труп, а так?..»

— Ти ще живеш?.. У колектив хочеш?..

Кінь, переляканій раптовою напастю, почав крутитись і туп-
лювати на місці.
— У колектив рвешся, — лютішав вершник. — Не буде по-
твоєму!

— Назад!

Під вершником і кінь збожеволів. Ніздрі йому дико розду-
зовий вітер. Та й усього коня немов підхопив вітер, бо здавалось,
що кінь не доторкався землі, а летів у повітрі. І був подібний до
того казкового огіря Пегаса, що крилатою хмаринкою носився
над землею.

А тимчасом сніги засиніли, — то морок вечірній притрушу-
вав кінські сліди...

Описавши величезне коло на снігу, кінь прибіг на попере-
днє місце і став. Став так несподівано, що Захар удруге мало не пере-
летів через голову на землю. Це озлобило його ще гірше, але не
мав сил реагувати негайно. І вершник, і кінь були обидва потом-
лені й обидва важко дихали. Кінь був цілком мокрий, шерсть йому
на ший помервилася, а з ніздрів і з усієї шкурі бухала пара...

— Хочен до стайні? Може до колективної? Не діждеш того!
Назад!..

І знов почалось те саме люте гасання мертвими полями і знов
через деякий час господар і кінь стояли на попере-дньому місці
її важко дихали.

— Його так скоро не заженеш, — домислився нарешті госпо-
дар. — Сильний звір! Його треба гнати тиждень, поки здохне.

Захар знехотився, втомився, і лице йому зробилось ще су-
ріше, ще темніше, ще безнадійніше.

А тимчасом швидкими кроками підступала ніч. Туман, що за-
повинув усю долину і цілком закрив село, підносився вгору і сте-
лився вже в ногах коневі...

І знов кінь витягнувся струною і полетів сніговими полями,
та коли, описавши величезне коло, добігав до попере-днього місця,
страшний нечуваний удар припинив його біг навіки. Захар ви-
тягнув на льоту з-за халіви свою фінку і з розмаху по держалю
всадив її між ребра улюбленому колись коневі. Кров ударила
фонтаном і забагрянила сніг. Кінь силою інерції зробив ще кіль-
канадцять розлучливих скоків і повалився мертвий, запоровши
носом сніг. Вершник легко зіскочив на землю. Тепер він був уже
цілком спокійний. Витягнувши з рани ножа, обмив снігом його
тепле ще від крові лезо й захнув у халіву. Зняв по господар-
ському вуздечку, зі спини ряденце і подався до села. Дорогою
пригадав, що рядно й вуздечка йому більше непотрібні. Витяг-
нув ще раз із-за халіви ножа, порізав зайві тепер речі в шма-
точках й порозкидав по полі.

Загорнувшись цільніше в свою куцину, почав спускатися
з гори до села. На душі почував таку полегшу, немов перед хви-
линою зробив велике, гарне діло. Увесь час посміхався. Пригадав,

що давно не курив. Витягнув кисет й запалив цигарку. Затягнувшись смачно, з задоволенням сплюнув на землю. Пробував на віті свистати, але не виходило. Перед селом кинув цигарку в сніг і до своєї хати почав закрадатись хильцем, як злодій. Щоб ворота не скрипли, перескочив через поламані штахети і зник у темних сінях...

Прийшовши вчора додому, Захар одержав папірця з сільради, де йому пропонували в триденної строку внести п'ятьсот карбованців податку. Він ще раз переконався, що відступ почав правильно і вчасно. Знав, що вдома може посидіти ще один день, а далі йому бути дома небезпечно. Отже, на відхідні, цілий день провів на «порядкуванні» коло свого господарства. Перш за все зарізав свиню. Це перш за все, бо був суворий наказ свиней не різати. Зарізали вдвох з родичем, старим Чопом і обсмалили в хаті. Усе одно в ній не жити. Потім Захар узяв здоровенного молота, що колись стягнув із засипаного снігом у полі паротяга, понищив усе, що вдалось знищити. Найперше розбив ущент киратову машину. Ніколи не сподівався, що впорається з нею так легко. А там спижкові колеса відразу маком сіли, за одним ударом. Звичайно, одним ударом він не обмежився... Довше довелося вовтузитись із віялкою, але Захар не пожалів ні сил, ні енергії, і за кільканадцять хвилин із неї осталася лише купка трісок і зализя. Далі він погнув плуги, борони, повибивав сприхи з коліс, порозтрощував голівки, а насамкінець попідрубував у хлівах одвірки, з чотирьох боків деревяні стояні і, втомившись, пішов до хати. Хати не рубав. На всякий випадок! Може?.. Час на часі не стойте! Може щось тріснуті в тій машині, їй усе полетить шкереберть...

Уже хотів лягти, як звичайно, на лежанку, коли раптом нова ідея майнула в його мізку, і він поклав негайно зреалізувати її. З тим і подався до села.

Цей день закінчив прекрасний зимовий вечір. Сонце сіло чисте, і надворі брав мороз. Зі стріх понависали довгі, прозорі бурульки — далекі вістуни весни...

А другого дня радісне сонце погасило лямпу в сільраді. Там працювали тепер день і ніч.

«Село мусить бути колективізоване!»

Ось яке завдання стояло перед партією, радвладою і профспілками на селі. А це вдавалось не легко. У колектив пішов тільки невеличкий відсоток селян, хоч село складалось переважно з бідняків. Отже, як стала артіль — село поділилося на дві частини: на колективізованих і одноосібників, що заважали дальніму розвиткові колективу. Тимто партійно-радянсько-професійному трикутникові треба було зміцнити колектив і втягнути до нього решту бідноти, вирвати її з куркульського полону, а самих куркулів знищити на базі суцільної колективізації. Ось що було предметом обговорень, дебатів, ось що було предметом важкої праці в сільраді — штабі бойового наступу, одному з тих сотень тисяч штабів, порозкиданих по всіх селах, містах і містечках України радянської і всього Союзу.

— Граждані! — верещав Ріндя, — власті робочих, крестьян із опасності! Куркуль наступає! На горбі, під лісом, ціла кінна вармія. Я був там і все знаю. Гарнізуйтесь, бо буде пізно!

Сказавши це, Ріндя спершу зіткнувся, далі заплакав і став коло порога, не дивлячись навіть, яке враження справили його слова.

Коли б ці слова сказав хтось інший, а не Ріндя, що відомий був, як підкуркульник, і коли б з його рота не дхнуло на всю хату горілкою, то, звичайно, така звістка могла б спровоцирувати враження.

«Куркулі зібрали кінний загін і розігджають по полі, готовуючи до нападу!..»

Та було над чим подумати! Усі були певні, що щось не так, але що якась частка правди в словах Рінди криється — повірили. Тож попросили Рінду до другої кімнати, а самі, нашвидку порадившись, поклали: зібрати по дорозі найактивніших колгоспників, самим озброїтись і рушити тихо, без шуму на поле під ліс.

Незабаром гурма людей, на чолі зі Струком і Андрієм діловито маршувала селом, прямуючи на згадане місце. Рінди між гурмою не було, хоч він обіцяв повести й показати «що і як». Рінда вважав за краще почекати і збоку подивитись, чия візьме.

Раптовий появ такої великої маси людей на вулиці не міг пройти непомітно поза увагу селян, навпаки — це викликало величезне зацікавлення, люди виходили з хат, прилучались до юрми, і, поки актив опинився за цариною, то за ним тягнулась половина села. Це було не погано. Дядько Струк, бачучи це, підсміхався і моргав до Андрія. Тут, мовляв, прекрасна наочна агітація, біднота побачить, де її вороги.

Як не поспішала ця незвичайна юрма, проте доброї півгодини минуло, поки добралась до гори. Тепер залишалось найважливіше — вийти на гору. На неї лізли, однаке з меншим запалом. Видно, що Рінда збрехав, просто поглузував зі стількох дорослих людей. Його дехто голосно лаяв, дехто обіцяв помститись, у юрмі цікавих, що тягнулась за активістами, чути було сміхі й жарти, дорога була слизька, люди ковзались і падали, і це призводило до ще більших сміхів...

Цікавість підганяла всіх. Севір Стратонович і Андрій не витримали, відбились від юрми, побігли на горбок і остановили з дива...

За ними вибігали все нові і всі ставали мовчкі, боячися слово промовити.

Зібрані на полі побачили нечуване видовище — усе поле було кінським трупом. Усе збиті кінськими копитами, нечаче тут недавно точилися бої завзяті, неначе тут відбувся герць лицарський, і загинуло на тому герці багато героїв, але їх уже встигли зібрати, а осталися кінські трупи — безмовні жертви людської пристрасти...

Лежали вони тихі, безмовні, а від їхньої крові червоні сніг. Де-не-де кров ще парувала — видно недавно вилізла з гарячого, живого джерела, і воно висохло навіки.

Люди стояли немов перед жертвником, на якому принесено велику офіру. Стояли й не підходили ближче до кінських трупів. Вони мовчали розглядали їх здалека, і дехто пізнавав серед них баских коней місцевих багачів, лежав між ними і Вовгурин же, ребець, зарізаний учора, і йому ворони вже повиклювали очі, але були тут і бідняцькі коні, сухоребрі, миршаві, злідені, як іхні господарі...

Вийшовши вчора ввечері з хати, Захар Вовгура подався гродами до свого дядька Микити Чопа, що жив на взгірі, під самим лісом.

Старого Чопа застав Захар дома. Сидів на лаві під вікном і пильно читав, чи просто розглядав якогось панірця...

— Розібрав?! — спітав по хвилині, — чи не розібрав?

— Ще б пак, тисяча карбованців?! — сказав Захар.

— Да, вірно, просять тисячу карбованців. Тисяча кольок ім у серце! Доки це буде? Доки буде знущатись з нас та проклята власті?...

І тут Захар розказав своєму дядькові, що хоче втікати, розказав, що йому говорив брат про розкуркулення.

— Не мене ні мене, ні вас, — провадив Захар. — Ця тисяча карбованців — лише перший удар, а іх посыплеметься так густо, що не встигнете відмахуватись. Я йду. Не знаю, куди, але піду підаль від села. Хочеться ще памятку залишити по собі, і думка є, та не знаю чи вдасться.

Старий Чіп мовчав. У думці похваляв намір небіжка. І він зробив би так, коли б молодший, але тепер... тепер уже нема про віщо думати.

— Я вже загину на своїм подвір'ї, — сказав по хвилині, — коли вже на те пішло. Коли та власті має залишитись, краще вмерти. Ти молодий, тобі інакше, ти, може, ще чогось діждешся. Благословляю тебе в далеку, незнану путь...

Старий розчулівся, хвилину помовчав, похиливши голову, потім раптом зірвався, грюкнув кулаком об стіл, аж шиби за дзвеніли.

І був тепер величний і грізний, як тоді, коли власті тримав у своїх руках, і аж Захар мимоволі голову схилив перед дідом.

— Але не подумай собі, сину, — сказав він, — що вони легко зі мною справляться. Їхній розум короткий, — до мене ім треба б довінного вма.

У словах цих була ще давня самовпевненість.

— Ти коли намірився?

— Завтра.

— Іди з Богом. Буде тобі добре — дай знати.

Розпрощавшись з дядьком, Захар вийшов на вулицю. На душі було сумно й досадно, у думці майнув далекий незнайомий шлях, засніжені поля, холодні ночі, жорстокі люди, голодні дні, сталося себе, і ще гірша ненависть розібрала до тих, що примушували покидати село.

— «Шіду й спалю їх», — подумав раптом. — «Втечу зараз і проріжу комусь горлянку, легше стане...»
Але це були тільки думки, це були нездійсненні мрії, це не так легко зробити. Подумати легше, ніж вчинити, а що думати можна — він думав, упивався мріями, вигадував найжорстокіші карти, найстрашніші муки своїм ворогам.
«Рубав би! Шматував би їх!» — думав Захар.

... Захар пробрався лісом до Чопа, городами забіг додому, і манівцями подався до міста. Надвечір він стукав уже в двері приміщення свого брата.

Порвав із селом може й назавжди. Перед ним стелилась важка, незнана дорога, перед ним лежав новий ненависний світ. Він боявся його, заздалегідь ненавідів, але мусів іти, бо інакшого виходу не було.

До потяга на Харків зосталося ще кілька годин, і він їх провів у розмові з братом. Брат давав вказівки, як вести себе з людьми, коли з ними доведеться стикатися й працювати, учив як ховати свою минулу, дав адресу до свого знайомого, який помог дістати за невеликі гроші посвідчення, з той серії документів, що їх фабрикували для людей, як Захар.

Перспектива шукати братового знайомого в Харкові, де він усього раз у своєму житті був з вісім років тому, не дуже вспіхалась, але не було ради. Першим його завданням було дістати документ, а далі не знав, куди піде, що зробить, знати лише, що має знайти роботу, а де — не вгадував і не дуже турбувався. Вірив, що знайде.

— Було б ярмо, а шия знайдеться, — казав, прощаючись з братом.

Вагон довелось брати штурмом...

Прокинувся раз, коли треба було показувати квиток, а другий раз на стації в Харкові.

Столиця зустріла його негостинно. На порозі вокзалу вкрали йому торбу з салом. Поклав її на землю, щоб знайти квиток, і поки знайшов його — торбу вкрали. Спершу змішався, забігав, закричав, але юрма, що валом валила з вокзалу, була піма й ходна на його крики, та й звична до таких випадків. Вона вхопила його між себе й винесла, виштовхала на привокзальний майдан. Тут тільки Захар опамятився. Полапав зразу по кишенях — гроші були цілі, заховані в надійному місці, отже жити можна було.

Стояв хвилину, оглядався, може побачить свою торбу, але даремне, тоді пішов шукати братового знайомого. Переконався, однак, що це не така легка річ...

Ледве пробрався до пішоходу і став біля дерева, обгородженого залізними гратами. Напроти, за дорогою, через увесь майдан, тягнувся скверик, у ньому було понуро й мертво, на клембах стирчали зпід снігу сухі буряни й посохлі квіти, і лише горло дивилось у небо групи ялин із сіро-зеленою чатиною, яких Захар не бачив досі ніколи. Пішов. Подорожі вибирав, кого б спітати про

Холодну Гору. Здавалось, що йому не відповідять, бо знають, хто він і знають його думки. Про Холодну Гору довідався від чистих черевиків. Вийшло, що воно зовсім недалеко, і така ввічлива відповідь смуглого чистя навіть підбадьорила. Звернув праворуч і подався на міст, перекинутий через залізничну колію. Міст вів на Холодну Гору. Стерегли його дві великі камяні фігури: жінка зі сполом у руці і робітник з молотом, спертий на ковадло. Побачивши їх, міркував уголос...

— Робочий! — щідив призирильво крізь зуби, — іч, пузо випяв, гад!

Потім звернув увагу на жінку.

— Де ти зжала ту пшеницю? На мосту? Паразити!

Далі він пильно оглянув фігури, масивні постumentи, на яких вони стояли, не знав лише призначення їхнього.

«Мабуть, міст стережуть», — подумав.

— Ну, стережіть, прокляти! — сказав уголос, — ніхто вас не бойтися.

Щоб доказати їм, що й він їх не бойтися, упевненим кроком пішов на міст. На мості затримався хвилину і глянув униз. Там сновилися десятки паротягів, мчались туди й сюди потяги, на вокзалі зупинялися, витрясали з себе гурми людей, набирали ще більше нових і мчали далі, у невідомі світи.

Братового знайомого знайшов аж надвечір, у маленькім осінньому, у глухому заулочку.

За часем Захар розказав хазяйнові, чого хоче.

— Коли б я не втік був учора, — закінчив він, — сьогодні я вже певно сидів би. Не помилували б!

Тут господарі щиро співчували гостеві й журно хитали головами. Їхнє становище ставало з кожним днем хиткіше і їх не минали податки і ніякі прикорости.

— Да-да-да, — почав господар, — важкі часи! Може вже й не довго, але доводиться терпіти.

Захар аж перестав жувати й подивився на господаря, — чи правда, мовляв?

— На Америку велика надія, — тягнув господар, — «Догнати й вишередити!» Штука? Тут нужно понятіє іміти! Хіба вона дозволить зробити це Росії? Нікогда! Коли б Бог мерцій весну давав, а покищо мусимо терпіти.

Після цих слів усім якось легше стало. І само терпіння відалось уже не таким важким. Хазяйка тихо зідхала і час від часу хрестилась.

— Мусимо терпіти, — повторив господар. Ця остання фраза, повторена двічі, була наче містком до нової теми, до якої господар незабаром і перейшов, не діджавшись, поки Захар заговорить сам.

— Паспорт ім'ється? — спитав по хвилині.

Захар очуяв від якихось дум, немов від сну.

— Оце й головне, що нема, — відповів. — Куркулям паспорта не дають...

Якось гірко всміхнувся.

Маючи посвідчення в кишенні, почував себе краще. Треба було звикнути ще до нового прізвища. У посвідченні стояло, що З. С. Тиховід, в селянин-бідняк із села Гнилочок, Харківської округи, і його відряджається на заробітки до шахти.

Добре, що хоч імени не треба міняти. «З. С.» — можна Захар Семенович і Зиновій Степанович, бо на імени міг би колись забутий і видати себе. Кепсько лиш те, що шахта, а не завод. На заводі воно було б легше, але знову нема вибору...

Стонога сказав, що на завод може Захар поступити, як з цією року побуде на шахті і стане членом профспілки, тоді йому дорога відкрита всюди, тоді він «настояща пролетарія», а їхати він радить Захарові у Сталінський район. Там нові шахти, там і жити краче, і порядки інакші. Багато людей він туди посыпав, і всі хвалиять.

Стонога мовкне й дивиться на Захара, що той скаже. Захарові вже однаково куди йти. Зразу подумав був про завод, але тепер байдуже. Він знає, що ніде добра не буде, але десь треба той час перебути, а коли прийде година вертатись, він верне, де б не був...

Швидко перескакуючи через вибої в передміських пішоходах, вискочив на широку вулицю, що йшла з гори. Нею він прийшов з вокзалу, отже нею почав спускатися вниз. Назви вулиці не зівав. Прочитав був, як ішов сюди вдень, але забув. Пішов серединою, поволі. Тут тільки помітив, що тиснув сильний мороз. Сніг риців під ногами, мерзли руки, і мороз щипав за вуха й носа. У повітрі літали мільйони іскристих сніжинок. У ногах його лежало вінчике могутне місто. Немов глибока синя долина заросла мільйонами огняних квітів, більших і менших, зібраних у пучки, разки, гірлянди синіх, червоних і білих, а над ними, як величезний лямпшон — місяць. З тієї синьої долини підіймались білі дими, з середини їх ішов приглушеній гомін. З лівого боку долини, у синій далині на взгірі підіймалась велика сіра будівля. Її гострі контури зливалися де-не-де з далекою синявою, зате яскраво вирисовувались широкі смуги світла. Підіймались кільканадцятьма поверхами. Рахував їх, не міг дорахуватись...

— Набудували, гади! — шипів. — Обдерли зі шкури мужика і збудували палаців! Коли б можна дістати такого динаміту, щоб пів-землі ним висадити в повітря, або хоч це місто прокляте, щоб не блистало так нахабно! Це за наші самооподаткування!

Ранок зустрів у Сталіному. Зразу ж на пероні пройняв його страшений холод, що по невиспаній ночі видавався ще дошкульним. Хотілося їсти. Зайшов до стаціонного буфету, щоб напитись чаю, але там його ще не було, обіцяли через годину, а взагалі буфет був пустий.

До міста було шість кілометрів. На другому кілометрі зігрівся вже і пішов повільніше. За той час уже добре розвиднілось, на сході червоніло небо, крізь сизий туман прорідалось сонце. У повітрі літали рожеві спіжинки. До міста летіли невеличкі зграй гравків. Птахи летіли швидко, уважно роздивляючись по боках. За

хар глянув на них і позадрив на іхні крила. Роздивлявся довкола, знайомився з невідомою околицею. Донбас, це була для нього щілком невідома країна. Чув він багато про Донбас, але ніколи не зінав, що він справді собою уявляє. Не сподобався йому з перших кроків. У його околицях зелені ліси, узгір'я, долини, балки, а тут, навколо, де не глянеш, рівний, білий степ і тільки тут і там підімаються до неба якісь голубники і біля них величезні чорні купи, понурі, як могили. Захар догадується, що голубники — то шахти, а купи — це вугілля.

Що біжче до Сталінного, їх трапляється щораз більше, і від дивується, де тих куп стільки береться. Звідкіля береться стільки вугілля? Невже це вугілля? І його почав брати сумнів, але скоро заспокоївся. Незабаром про все дізнається, що й набридне. Увіходив у місто...

Сама назва міста якось лякала Захара. Йому здавалося, що там на кожній вулиці, у кожному заулку стоять певні люди, жуччи таких, як він, що вони наскрізь бачать людину і, пізнавши його, зловлять і зроблять йому кінець. Проте, йшов уперед і не зчуває, як опинився в центрі.

Місто, видно, прокидалося рано зі сну, або й зовсім не спало. Байдро ревли гудки, здалека шуміли якісь мотори, десь дзвін металі, а біла пара й дим густими хмарами застеляли обрій. По обидва боки вулиці стояли високі будинки, нові, білі, деякі з них, видно, добудовано взимку, бо стояли закриті рештуванням. Середину вулиці простяглися трамвайні рейки. На все дивився мигцем і йшов далі. Органічно не терпів міста, не зінав його, боявся, воно його якось невимовно пригнічувало. Довідався, де базар і подався туди. На базарі почував себе краще. Селянські підводи, хоч і дуже мало було, все ж нагадували йому село, його рідну стихію. Купив тут фанерову скриньку, зелену, з замком, тут і поспідав. Від дядька, що продав йому шматок сала, дізнався, що Буденівська рудоуправа потребує робітників, і поклав податись туди.

Через півгодини вже йшов білим полями на Буденівку. Тут земля вже була нерівна. Рівність псували височенні купи породи, що їх винесли з надрів землі й насипали люди.

Захар тепер уже зінав, що це порода, бо переконався сам, проходячи повз купу зараз за Сталіним. Зінав також, що біля кожної такої купи є й шахта. Намірився йти по дорозі, і до якої шахти вона доведе, на тій і найнятись. Попоївши, повеселішав, тай по-года була гарна, ішло до весни. Інакше не цвіріньявали б так очайдно горобці на дорогах, граки не витягали б ший та не харчали б так тихо, протяжно, а проте заклично, принадно, весняно.

Ралтом наткнувся ногою на щось блискуче, що відсвічувало жовте проміння сонця, як дзеркало. Нагнувся, підняв. Була це звичайна мідяна гільза від мисливської рушниці. Хтось, видно, загубив її. Відіткнув корок, і з неї посипався на землю ширіт. Нід шротом був клейтух, значить унизу був порох. Хотів був викинути, але потім подумав щось, загнув гільзу зубами, щоб клейтух не випав, і кинув її на дно в скриньку. Більше про неї не думав.

Тепер усю увагу приковувала шахта, що виросла рабтом перед очима, коли він вийшов зза балочки на горбок. На цій шахті лежала, як на долоні, вже видно було розкарячені над нею зализі ноги капра, видно було, як під його бляшаним дахом крутилось якесь колесо. За шахтою підімалась висока купа породи. На неї одна за одною сунули вагонетки, поволі, розмірно, і догори, і згори, однаково, а нагорі людина допомагала звільнитись від тягарю.

Появу його на подвірі були б не помітили, коли б не зелена скринька в його руках. По ній видно було, що господар її пріпідільць і шукає роботи. На питання — де завідувач, йому охоче показали будинок, де була контора. Перед нею стояла повозка, зачіпана парою коней — видно чекала когось, хто мав вийти з будинку. Захар увійшов уже в сіні, як юрма людей, виходячи з контори, витіснила його назад надвір. Став збоку й приглядався. Виходили все люди старші за тих, що стояли на подвірі, видно кадрові шахтарі; останній вийшов чоловік, що його зібрали присітали оплесками. Він скинув шапку і до всіх привітно віміхався. З виду був це чоловік років під тридцять п'ять, високий, чорнавий, широкоплечий, із здоровим румянцем обличчям і великими сильними кулаками. Зійшовши зі сходів, він зупинився біля бричок. Видно чекала вона його. Шахтарі підійшли біжче й оточили бричку з усіх боків. На бричці з'явився якийсь сивий робітник і дав слово секретареві партсередку. Почався мітинг. Захар зацікавився. Значить, потрапив у розпал якоїсь події. Він напружив усю увагу, щоб не пропустити жадного слова секретаря. Його цікавило, що це за робітник, і куди йде, і цікавість його була вміть заспокоїна.

— Товариш! — почав секретар, — від нас від'єжджає на важку відповідальну роботу на село т. Кривоніс.

Захар шморгнув носом і підійшов біжче.

— Ми з жалем відпускаємо нашого товариша, — говорив далі секретар, бо знаємо який з нього робітник, знаємо, що він нерає усю шахту виводив з біди, а проте відпускаємо, бо державі треба хліба, бо селу підмоги треба, бо темне ще наше село, бо сильний ще клясовий ворог — куркуль.

Секретар зробив паузу. Серед зібраних панувала тиша, усі чекали дальших слів. Через хвилину він тягнув далі. Він малював плян роботи двадцятитисячника на селі, відкрив труднощі, які його ждуть, закликав перемогти їх, високо несучи прapor шахтарів, що в їхньому імені він їде туди працювати.

Секретар скінчив і зліз з брички. Захар зінав уже тепер, що робітника прізвище Кривоніс і що йде на село колективізувати й розкуркулювати. Хотілось знати, в яке саме село, але промовець не сказав. Та не важко, довідається... Був задоволений, що він уже тут, що його безпосередньо не зачепить розкуркулення, згадав мигцем своїх недавніх приятелів, згадав ті памятні перегони, що не одного з учасників заженуть далеко за межі села, а то й країни. Не встиг, проте, впорядкувати своїх думок, як на бричці з'явився новий чоловік. Був він небагато молодіший за поперед-

нього промовця, росту такого, як Кривоніс, зі смаглим обличчям. Був одягнений у жовту шкуряну куртку, такий самий кашкет і тільки по широких розвинених пястях рук можна було пізнати, що вони знайомі з обушком. Серед зібраних він, видно, користувався великими симпатіями, бо всі зустріли його ширими усмішками, а дехто пlesнув у долоні.

— Іvasик, Іvasик буде говорити! — чулось навколо. Під таким іменем був він відомий в шахті № 16.

— Друзі!..

Розбурхане море голів і гомін голосів затих в одну хвилю. Іvasик спокійно почав.

— Від нас відходить Кривоніс!.. Ви знаєте, що це значить? Ви знаєте, хто підбадьорював до боротьби за першу п'ятирічку у три роки, ви знаєте, хто цілими тижнями не виходив із шахти, коли на шахті був прорив? А тепер, коли в нас налагодилась робота, він іде, і на шахті знов...

Він зробив невеличку паузу, всміхнувшись і докінчив:

— прориву не буде!..

Юрма забила в долоні і знов зашуміло море голів.

— Так, товариші?! Ваші оплески говорять, що так. Ми обіцяємо це Кривоносові. Обіцяємо? Так отже: ідь, Кривоносе, колективизуй село, розкуркулой Святењке, зроби його Шахтарським і то не тільки назвою, але й ідеологією, нас не забувай, а впоравшися — вертай назад! Так, товариші?... Такі ми дамо йому доручення?..

Після Іvasика виступав ще завідувач шахти, голова шахтому, ім відповідав Кривоніс, але Захар не чув уже тих промов. Стояв, як зачарований, як очманілий, те, що він почув, було щось надзвичайне, неймовірне. Він взяв це за перст провидіння, бо чи ж не дивно? Святењке — його село! Він зі Святењка втік сюди, склався в шахту, а звідси іде двадцятипятитисячник його розкуркулювати! Це не простий збіг обставин. Він певний, що тут брала участь вища сила, в яку він вірив.

Прокинувся від того надзвичайного захоплення, коли вже бричка рушила. Кривоніс сидів у ній з невиразною усмішкою, на всі боки тиснув руки товаришам, що обліпили бричку, як рід бджіл. Чулись голоси: «Ліквідуй їх негайно!», «Хутко вертайся!», «Зостаємось без тебе!», «Не забувай!».

Він кланявся на всі боки, усміхався, доки бричка не виїхала за ворота. Тут баскі коні зразу рвонули і швидко понесли її втертою сніговою дорогою. Скорі вона зникла в балці.

Увійшовши до кабінету, Захар уже зізнав до кого звернутись, бо обличчя завідувача запамятав. Сидів він з головою шахтому і з тим, що його називали Іvasиком. Розмовляли про відізд Кривоноса.

Захар підійшов до стола і сказав:

— Хочу напітись...

У цюго вдивилося шестero очей, і він почув, що йому від того робиться неприємно. Потупив очі й чекав.

— З якої шахти втік? — спітав голова шахтому, пильно дивлячись йому в очі.

Захар миттє зорієнтувався в ситуації.

— Ще не був на шахті. З дому, — сказав спокійніше.

— Не з куркулів часом? — допитував тим же тоном голова.

Захар ще раз переконався, що йому його соціальний стан на добі не виписаний, і почав відповідати щораз відважніше.

— Якби я куркуль, не йшов би в шахту, — відповів, ніби нічого не розуміючи.

— Так колись було, — сказав голова і зажадав документів. Переконавшись, що все в порядку, він з відповідним папірцем відіслав Захара до канцелярії і години через дві, по медичному огляді, «з контрамаркою» в руках Захар сидів уже в четвертій кімнаті гуртожитка для нежонатих і знайомився з товаришами, що жили в пій, знайомив і їх з собою...

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

Аскольдова могила

(3 циклю «Старокиївські легенди»)

Як хмара, що несе громовицю, тиха й біла сунула лава Свято-видових жерців княжим дідинцем. Водслав, верховний жрець, взяв із собою численний супровід навмисне:

— Най бачить князь Аскольд - Миколай, що нова віра грецька не зменшила давноколишньої горливості. Ще стоять на висотах київських і Перун Срібноголовий, і Святовидова свяตиня пишна під охороною трьох соток мужів певних, збройних, комонних. Вони і день-денно, і ніч-нічно почесну сторожу при храмі держать...

Та ж... і дари Водславові, й прохання покірні, й умовляння, що таять в собі натяк - пересторогу:

Могутніші Стрибожі Внуки, як перст земна, людина ж — марна, хоча б і княжим вінцем увінчана...

Все підочого, все — дарма: тільки злоститься князь, ані віслухати не хоче.

— Годі мені в очі світити і досить колінкувати. Надаремний загай. Сказано, — промовив князь і підвівся з столу.

Був неупростний й твердий, як скелі над морем Варязьким.

Сказано!.. Капище Святовидове знищити. Ані стовпа, що на межах гаїв посвятив, ані того «слупа» Святовидового трохолікового віднини не стерпить князь на землі Київській. Бо ж вся та країна, як довга, так і широка — невзабарі маєстати, як став сам князь Миколай — християнською! То ж за три дні най вимандрують жерці за межі Київські хоч би й до Землі Ругіан, чи на острів Руйлану. Там бо ж найпішніша святиня бога Їхнього. І за минулє

князь не мстить: можуть взяти з собою все своє добро, всі начиння посвятні і самого Святої.

— Мені бо, — з усміхом закінчив Аскольд, — не літь в з істу-
канами на прош stavati. Не вороги вони, лише — непотріб.

І немов на висміях жерцям, що докуку йому вчинили, — княж
виїзд на влови затримали, — не зачекав Аскольд, щоб Святої
слуги бодай з двору княжого виступили. В миготінні зброй та
барв, мов вихор, триском винісши широко відчиненою брамою.
Князь із дружинниками курячу збили на гостинці широкім і
впрост через Поле Угорське майнули в лісі Звіринецькі по глу-
шинах понад бережних.

Ледве стримав правицю свою Водслав, щоб стрілою прокляття
в зобидника-князя не метнула. Та ж: чи бог потребує зброй на
смертного?

Жрець щільніше загорнувся своїм білим плащем, нижче на-
сунув на скроні дубовий вінок й пошепки дав шлюб:

— Буде гідна тебе, Святої, остання офіра наша. Буде!

Черком всів на коня-білогрива, що ніколи не стрижено йому
довгого волосу ні в хвості, ні в гриві, й також повним чвалом ви-
летів з своїм супроводом з княжого двору.

В святині ж закипіла праця, заметушились жерці й вірники,
мов бджоли в бортні в дообідній липневій порі.

— Буде гідна тебе, Святої, остання офіра! — думав своєї
Водслав, даючи накази щодо приправ у мандрівку далеку. Та ж
дивні були ті приправи жерців. Не складали майна до міхів шку-
ратяних, не зашивали срібла-злота до широких мандрівних чере-
сів. А натомість лагодили зброю: на кущі тугі нові тятиви напи-
нали, мечі гостирили, на оштепи брали калені трохбокі гroti —
«клуди». З стаєнь виводили посвятних коней, що їх Водслав про-
брізкував наговорною водою.

А за коротку хвилю не тільки триста вершників з варти Свя-
тої, але ж і молоді жерці — пізні й комонники розсипались
по лісах Звіринецьких. А Водслав, що тільки він один міг до свя-
тині, де Святої перебував,увіходити, — щільно затяг ізсереди
шкуряну запону. Запинала вона одинокі храмові двері, що
виходили на широке дворище храмове, куди сходились всі інші
жерці трьох ріжних гідностей, слуги Святої — старі вір-
ники на моліні й офорування.

Старий жрець вклав до Святої правоці важкий двосіч-
ний меч. З лівої руки вийняв ріг з вином, натомість дав «родину

стріл наговорених», в крові гадій закалених. Потім високо підніс

до неба руки й молився-стогнав:

— Під меч! Під меч поклади його, боже. Під меч!

Відійшов на кілька кроків до срібної миси, що стояла на шту-
дернім тринозі, налив до неї води «непочатої», тієї, що й до схід-
сонця сам щодня з «таємної» лісової криниці-джерела приносив.
По тій воді ворожити маї.

Переніс триноз з мисою перед статую бога, нахилився над во-
дою, простягши вперед руки, і закляк з нерухомим поглядом, за-
вернім у прозору, мов амальгама, воду. В храмі напорошилась

тиша, ніби чекаючи пророчих слів. Але зноза храмової стіни по-
чав пирхати Святої кінь. Здавалось, питав Святої, нага-
дував:

— Чи не час вже обіздити землю? Та й проглянути треба: де
небезпека причається, чи нову напасть готове Чорнобог?

Пирхав і пирхав, неначе з петерилічки. Стояв завжди за ві-
тарною стіною, завжди напоготові прийняти на спину золоте сідло,
що лежало в самім храмі до розпорядимости бога. Тільки ж бог
та найвищий жрець сміли діткнути посвяченого коня. Жрець міг
його годувати, напувати, чистити, але кульбачити золотим сідлом
міг тільки сам Святої, коли в темних ночах робив «оглядини
світа». Ранками по таких ночах Водслав знаходив посвяченого
коня, вкритого пилом, в тяжкому диху. Але трохилий його воло-
дар був незмінний: сторожко, і спокійно дивився він всіма шість-
том не було вкрите від його зору.

Час минав. Жерцеві руки, мов налиті оливом, тягли до землі.
Оні від напруги зайшли сльозою, істи тримти, у вухах гучало.
Немов земля починала тріпотати, як на водянім шерху, а над нею
гучав розгойданий бурею ліс. Імла застилала воду в мисці, заку-
черявилася перед очима, креслючи веселкові стежки та протопти.
І ними побігли Водславові очі, немов колісця, пущені згори.
Думка ширяла орлицею понад всією Київською Землею, пильную-
чи кроків тих, кого послав сам Святої розказом уст жерца
свого Водслава.

— Не нашою — людською... Своєю власною рукою помстися,
боже. Тобі належить насолода та! — молився Водслав з останніх
сил, а серцем відчував кроки підвладних своїх і тупіт їхніх ко-
ній, що, як і вершники, мов житло власне, знали старезні лісі
далеко й широко.

А в глухинах тих справді сотки очей стежили за Аскольдом
та його дружиною, що продиралиася лісами-хащами. Та князь ні-
чого не прочував, не вчуя і не побачив, бо «йшов за звірем». Тільки було йому — ловцеві вправному — неначе дивно: от-ось, зовсім близько, субіч шусне, — і знов — немов у тань пішов —
не чути ані диху! То ось, немов мигне у сухолісі, то знову в сутінь
шірне, як ведмідь в свою гавру. Ні пси, ні пардуси-котяги не мо-
жуть «піднести» звіря. Омана, чари, злуда?.. Та ж ясно чути: ось
знову хrustить під звірем! Та ж най і чари: князь не відступить!
Все прудчіше летить Аскольдів кінь, все глибше в хащу зано-
ситься. Давно вже князь — один, з дружини лише четверо в звязку,
не відстають від князя. То — найпевніші й найліпші ловці-това-
риші. Та й про них забув Аскольд, бо ж пориває його цікавість
і загара.

А в капиці під звислими вусами жерца Водслава ясніє зло-
радісний усмів:

— Добре справляються Святої діти. Бог помагає своїм
вірникам. Вже ведуть вони гущавинами Аскольда туди, де знайде
їх Святої мста. Ось, ще хвилина, і раптом, як з'єла з прі-
лої весняної землі, теплими дощами Яр-бога змитої, — вирошли

довкола князя бойовники Святовидові. Так виправно мечами білчики метають, що — здається — в кожного не дві руки, а по щість пар з рамен виростає. І кожна кидає блискавки...

Довершено!

Цілою своєю вагою впала помста. Смертельний удар засяг князя Аскольда, не минув і його вірних прибічників-друзів. Всі удали та угарні ловці стали вловом Смерти-Морани: полягли кістивитий Аскольд. Усвідомив уривком власаючої думки:

— Пробито голову в тімені... ноги зломані, груди проткнуті списом...

Кликоче не зтухавала ще княжа кров у розязвлених устах, а каламутний погляд, крізь серпанок смерті ще бачить лісову прогалину. Он — межний стовп на узміжжі, вартус Святовидів «Слуп» над потоком. Он сям-тут лежать всі чотири дружинники князя, що з ним вірно сябрували, всі — чолом до землі — поганському богові востаннє вклонились, у підніжжя «слупу» лягли. Найближче до князя, улюбленаць юнак Услад, головою русавов аж у потічок занурився, в драгву увяз руками... Немає більш нікого — повтікали убий-душі...

Бласаючий Аскольдів погляд спинився ще на світлій смужці зеленавого неба, врітій, мов інкрустація тиркузу в старовинну мідь, — до темнозеленої стіни лісу. Несподіваним холодом раптом облилось вже затихаюче серце. І разом зміншилась перед тим нестерпна болість ран: з кровю й життям також втікала з тіла. Стало легко й спокійно, як по відкинутім тягарі. І думка ясна, аж гостра, блиснула в мозку на мить зміцнілім:

— Прийми, Ісусе Христе, душу службника Свого, Миколая. Най буде офірою за... тих, що не відають, що творять!..

Напнувшись і спробував піднести для хреста ще так недавно мотузкою правицю. Та ж від того руху з грудей цівкою ринула кров. Велике тіло розпружилося, витяглось в повну довжину і вгрузило — перухоме — у м'який пухкий мох під величим піраміdalним дубом.

Звіринецький владика Олма з ватагою хлонів закінчував рубати дерево на нові засіки. Вглядівши високого оленя, що гнав напрямом до «Слупу», владика мовччи зробив знак старшому дроворубці, мигнув на двох волоських пісів й, перекинувши важку кущу на руці, безшумно рушив назустріч оленеві.

— Шішов піти з потоку біля «Слупу», — міркував Олма й, намагаючись не поворухнути ані галузинки, прокрадався за звірем. І зневілька немов би сам перетворився на слух: біля потоку зочив п'ятьох, багато вдягнених мерців, розкидані тарії, аламані ратинча, труп великого коня — пізнав відразу — княжого коня на зритій в бою землі. Оглянувшись обачно, не повертаючи голови, лиш обвів поглядом: чи немає десь у засідці когось із живих? І тримаючи за собою пісів, підступив до трунів.

— Так! Князь Миколай! — не стримав Олма невільного поглику. Стояв, спустивши на груди голову й повними суму очима дивився на спокійне Аскольдове обличчя, чисте від крові, неспотворене ранами. Діткнувся студеної руки, що ще тримала тяжкого келепа, перехрестився, впавши навколошки, але не затримався довго. Прудко звівсь і підбігцем повернув до дроворубця. Бачив, як вони вимахували сокирами, але ж якийсь час майже не усвідомлював собі, що роблять хлони, бо ж не чув гулких ударів сокир по білих тілах могутніх дерев, не чув тяжкого хекання потомлених смертів. Аж по хвілі труснув головою й махнув рукою на дозорця. Кремезний, озброєний чоловік підбіг до пана.

— Здиву, — тяжко дихаючи, промовив владика, — ось, там... замордовано нашого... князя... Миколая... Постривай!.. Тут, біля «Слупу» в імшеді ще лежить тіло його й дружинників... Гони по коні, по лучників, підводи. Відвеземо до городища. А смердам вели рубати дерево на будову. Замість того поганського стовпа на межі Святовидових гаїв, най стане церква на честь святого Миколая. Най стоятиме там на вічні часи, де була пролита чиста кров християнська...

Сталося по бажанню Одми-владики: його слуги зрівняли з землею поганський «Слуп», а на його місці невзабарі виросла церківця «На слупі», серед хащ, на узміжжі Святовидових посвячені лісів. Але ж в насижденому місці, мов у гаврі ведмежій, сиділи жерці Святовидів. Не встиг вигноти їх з своїх земель князь Аскольд. І, може б жи, що в Київі столінім гіркими слізми смерть Аскольдову оплакували, може б і дали вони ради з Водславом, — та ж схвилювало їх чудо дивне. Не схотів мертвий князь Аскольд-Миколай покинути місце, скроплене власною кровю! Немов корінням у землю вросло у мох під майним дубом гостроверхим його велике тіло. І хоч щість пар найкремезніших княжих дружинників ледве здужавши, тіло князеве з землі здигли, й на вкритий килимами повіз поклали, — не рушили коні-змії того повозу з місця.

Хоче князь Аскольд тут лишитись! Хоче стати на сторожі, щоб з чорних хащ не виходила погань нехрещена й не ширилася пошестю на Русь-Україну.

Так сказали думні мужі, дорадники, дружина. Так вирішив і століній люд.

І таки була то ясна правда. Бо ж, коли зібрались духовенство «погребені творити» й відсівало «послідне цілування», — лише два дружинники, як малу дитину до сну, — Аскольдове тіло до труни тисової уложили. Товаришів же його, що з ними й до смерті сябрував, — хрестом довкола княжої могили поклали: «Слуп».

А дуб гостроверхий, що мов свічка рівна, над могилою княжою зеленів, — назвав люд «княж-дубом». І звичай не знати з чого виріс: коли друзі в побратимстві «на життя і на смерть словом мінялись», — не вином-медами на учтах пишних слово вірності запивали, а йшли до потоку під «княж-дуб». Там водою,

що кровю вірних воїв Аскольдових і кровю князя чесного буде освячена, рукою начерпнувши, один одному напітись давати, щоб вірність тривала

— «На цім світі — і далі!...

Час минав. Виповнилось бажання Аскольдове: вже ціла Русь Україна ставала християнською. Однак у пущах Радомисльських, в байраках Ржищевських, по танях Гостомельських та Ірпенських, і в найближчих Київських лісах Деміевських та Звіринецьких, не-де курилися ще поганські жертвовники. Таки твердо погань лісова своїх посвятних місць трималася, від людей та сонця пра-веденого по хацах ховаючись.

Одної тихої, безвітряної днини, як свічка, згоріла Олмою збудована церква. Згоріла так тихо, що навіть ніхто й не помітив стовпом свіжого диму. Та ж унедовзі на попелищі, саме на місці, де святий престіл стояв, — мов з попелу виріс, що-правда, не такий вже й високий, але ж і чималий Святovidів «Слуп», з церковного підмурівку зложений...

Стояв знову. А дні, як за часів прадавніх, все пливли далі. Упливали на хвилях Дніпрових до Понту Евксинського роки і століття. У столітнім Києві княжив гідно отчич Мстислав Володимирович. І одного дня сталося, що князь аж надто втомився духом на довгій нараді з послами Чернігівськими.

— Ні, годі вже! — сказав, — мушу повітрям вільним думки проповісти, та й кости промняті!

І відався з чотирьома дружинниками ген на гори, понад Дніпром. Проскакали Угорське Поле й уіхали в Звіринецький ліс. Перед прогулянкою мало підкренився був князь трапезою. Масна була, корінням заморським міцно прищерчена верещака з чорносливом грецьким та свининою свійською. І пизи були, мов маслом налиті. А день на-причуд паркий відався. І вогнем палила спрага князя Мстислава. Взявся був за фляшку з вином грецьким, що при боці була, а вона — така тепла, як тіло живе. Ех, би води студеної! Так де ж ти її на таких горах знайдеш!

— Та ж як, княже наш ясний. Ось тут, у «княж-дуба» при руці «княжа вода» в потоці. Мов на кризі настояна! — говорить старий дружинник.

Повернув князь свого баумата до «Слупу», де вже давно й напіти не було про Олмову церквіцю.

Замість неї міцно стояв чотирьохкутній жертвовник — стовп. А на нім дотлівало сарнече мясо, поганська офіра, синій димок до неба свердлом вкручуючи.

Здивовано дивився князь на димок. Перевів потім очі на княж-дуб і зачудувався. Ніде бо у Києві не було такого дивного дуба: як тополя стрункий, темнозелений чі!

— А-а! Це ж той, що з крові Аскольдової виріс... кажуть люди! — пролунало княжою думкою. — Майний же який, та й листям рясний!

А дуб — високий і міцний, лише верховіттям легесенько над поганським жертвовником хитає. Шепотить мягко й сумно, немов дивуючись, як легко забувається племенем людським ясна минувшина, але ж стара ворожнеча все слід свій лишає.

Замислився князь Мстислав. Згадав про попередника Аскольда-Миколая. А коли знову звів свій зір на дуба кучерявого, блинуло йому якесь світло у темній листві. Ніби лампада засвітилась. Приглянувся князь: аж при стовбуру «княж-дубу» вся в ясному промінні сяб-виблиску злотими шатами ікона Святого Миколая.

Спішився князь, впав навколошки, як годиться, святій іконі вклонився.

— Ще від сьогодні приправляти камінь на відбудову церкви, — озвався до дружинників. — Най буде нова, міцна, каміння тут церква. А щоб слух поганський вже більш тут не відновлювався б, бути й у вигляді стовпа. Імя ж й — Свято-Миколаївська. Скачи, Славе, до замку: приведи почесну варту іконі святій. Поки ж прибудете, — першу варту вартуємо ми...

Сталось це року Божого 1113-го....

ДР. ОСТАП ГРИЦАЙ

Евген Коновалець*)

(В п'ятидесятилітті з дня народження)

Десятиліття, в якому Евген Коновалець приходить на світ, це остання частина XIX. ст. Час, в якому сьогодні живемо — говориться в одній статті з року 1891 — для творчих розумів джерело величавих і визначних своюю глибінню сюжетів. Це ж суміш і по-двигів національного геройства і прірви внутрішнього роздору, насолоди розкошами життя і стогону нужди, твердої фізичної праці робітників руки і повної ваги творчості працівників чола, поступу, техніки і науки, розквіту і трагічного завмірання та жагучої боротьби простодушної віри з вільнодумством нової філософії. І скрізь оті суперечності зазначаються гостро, ніби сповіщаючи заздалегідь, що кожна з них — це одно зі сфінкових обличів грядучого, нового століття, за устійнення якого прийдеться генераціям майбутнього змагатись на життя і смерть. Правда — чутлива шведська письменниця і реформаторка виховання доросту Еллен Кей, яка так знаменно доповнює свого понурого суперника Августа Стріндберга, називас минаюче століття благовісно — віком діста

*) На основі споминів, записаних мною з уст Покійника в зимі 1937 р. О. Г. та на провесні 1938 р.

тини. І називається ще воно віком техніки, віком електрики, віком винаходів та віком наукових дослідів. Але берлінський апологет Бісмарка, пресовий боець Максиміліан Гарден, називає мінайчик вік залізним і цим він піб засовує найглибше ество, найтайнишу суть того духа непримиримих суперечностей, що пронизує собою весь кінець століття і детермінує з твердою послідовністю початок нового.

Бо це суперечності, що їх може поєднати тільки велика боротьба. Боротьба епох і століть, змагання генерацій і народів.

Правда — в задушливій атмосфері *fin de siècle*-у, в якій є щось із шаління загибаючого Риму цезарів та триვажно-солодкого «Après nous le déluge» передреволюційної Франції, не так то легко сучасним розпізнати властиву принципову суть назріваючих суперечностей епохи та їх змагань. Особливо ж не легко добавати її поза фактами її особами, що є її, сказати б, тільки проминаючими символами. В затяжнім конфлікті, що назріває між Бісмарком і Вільгельмом II, або, навіть, між Францом Йосифом і Люсієром — не бачив спочатку ніхто тієї боротьби між народом і династією, боротьби, вислідом якої буде Німеччина Адольфа Гітлера, Італія Мусоліні, або Еспанія генерала Франка. У змаганнях тодішнього європейського соціалізму не добачує епоха таксамо катастрофальної небезпеки для культури Європи, як не добачує вона її і в творах деяких московських письменників, зокрема Горького...

Останнє десятиліття XIX ст., на порозі якого родиться «залізний командир» України, це саме з погляду на суперечності цього десятиліття ніби одна гарячкова агонія конаючої епохи міра. Зокрема ж, — в державі Франца Йосифа та в її головнім українськім середовищі, в Галичині, де Евгені Коновалець між селом Зашковом і Львовом минають перші роки молодості.

Справді — які суперечності!

Трагедія смерті австрійського кронпринца Рудольфа в Маєрлінгу (1889), звязана далеко тіsnіше з політичними обставинами в державі Франца Йосифа, ніж з романом Рудольфа з баронесою Вечерівною, вона також саме мане-текель-фарес на овідах австрійської імперії 90-их років, як і вічні кризи в її парламенті. *Viribus unitis* — це провідне гасло монархії, але того обєднання не має в організмі монархії ніде: нема його ні між народами наддунайської імперії, ні між політичними партіями, ні між їх керманчами, і отак Австрія того часу поруч з Туреччиною — друга «хора людина» в Європі.

Justitia fundamentum regnum — це друга верховна засада цісарського уряду, але як ота справедливість виглядала в дійсності, це з усюю наглядністю показує нам в першу чергу відношення влади до українців, до славлених зрештою «Tiroler des Ostens». Яких цісарів, правда, «любить», але позатим кидає їх з кожного погляду на поталу польським сатрапам у стилі графа Казимира Баденського або Андрія Потоцького.

Словом: — «*Un monde du douleur!*» — як казала з неспокієм що її вічно втомлював, цісарева Єлизавета. Отак народжений

14. VI. 1891 в Зашкові у львівському повіті, як син народного вчителя Михайла та матері Марії, з шляхетського роду Бензіжинових — дід і прадід були священики — Коновалець уже малим хлопчиком мав нагоду пізнавати, власне, в сільській закутині суперечності епохи в громадянськім та національнім житті Галицької України, суперечності, що такими помітними рисами зазначувалися на тлі Франц-Йосифинської ери. Польський дідич, що був паном українського села, мешкав у близькій палаті і мав найбільше майна з усіх. Українському селянинові, тому віковішому парієві на своїй — не своїй, пребагатій скарбами землі, кожний чужинний зайдя, кожний жидівський паразит міг забирати право до життя. А врешті її тісні, скромні обставини в оточенні власного родинного життя, життя рідні народного вчителя, що в державі Франца Йосифа належав до найкраще плачених державних службовиків! Справді — не надто погідний отої світ малого Евгена! Це ж той самий вузький своїми обріями, журливий свою долею світ галицького українського села 90-их років минулого віку. Цей світ таким турботним видом дивиться на нас зі сторівок Франкових оповідань про людське життя в поті чола та на дні, і зі Стефанікових малюнків, важких своїм німим горем камяних хрестів...

Скрізь і всюди — суперечності. Болючі суперечності середовища та століття.

Евген Коновалець швидко починає вчитися і кінчає три перші класи народної школи таки в Зашкові. Із часу отих дитинячих років збереглася світлинка, на якій ми бачимо Евгена Коновалця хлопчиком з ціпком у лівій руці. Високе чоло з невеличкою грикою волосся, пронизливі очі та затиснені уста, в яких нема ні сліду усмішки, а, навпаки — криється щось суворе і сторожко瑟йозне. А все це вкупні робить враження, що оцей хлопець твердо рішений або наступати на когось, або перед кимось незрушино боронитися. І ви так і почуваєте з ціlosti картинки завзяте:

— Не дамся!

Світ галицького села 90-их років не довго був осередком життя юнака. До 4-ої класи ось ходить він уже в школі вправ при учительськім семинарі у Львові, з членів учительської ради якої полк. Евген Коновалець згадував із живим признанням відомого свого часу українського педагога Григорія Врецьону (1839—1901), що був довший час редактором «Шкільної Часописі», автором різних підручників і популярних оповідань, та, як катехіт, о. Евгена Гузара. Цей останній, що народився 1854, а помер 1918 р., був теж відомим гаразд як педагог і як автор книги про життя святих й історію церкви. Взагалі ж Евген Коновалець — як це побачимо далі — умів згадувати своїх учителів та людей, з якими йому довелося працювати, з пошаною. Коли я ось згадував про те, що пригадую собі ще сьогодні портрети Врецьони з наших тодішніх популярних календарів, Полковник озвався на те радісним:

«А правда?!» і таксамо з пістизмом спинівся він на особі діяльності свого старого катехита.

Ясність і безсторонність осуду, полк. Е. Коновалець призначив для його споминів — на жаль, надто короткого мемуарного твору: «Причинки до історії української революції» (Прага 1928, ст. 39). Твір цей можемо зарахувати до найкоштовніших документів про життя і діяльність Евгена Коновалця.

Перше десятиліття нового віку — це часи гімназійної науки Евгена Коновалця. Його школою стає Українська Академічна гімназія у Львові. Подібно, як Дівочий Інститут в Перемишлі для української жіночої молоді того часу, так і Академічна Гімназія у Львові була для українського юнацтва важлива, хоч з національного погляду може й не зовсім ідеальна установа. В часі, коли її учнем був Евген Коновалець, вона визначалася двома учительми незабутньої пам'яті. З них один — це директор Едвард Харкевич, а другий — проф. Іван Боберський. Проф. Боберський за тодішніх обставин був в учительській раді Академічної Гімназії і як педагог і як громадянський діяч просто оновителем. Директор Харкевич на той час, як керманич установи і вчитель — був скоріше зразковий службовик і урядовець. Але, як людина, він умів захопити молодь гімназії — своюю елегантністю і культурністю, своїм тонким, справді аристократичним тактом і спокоєм і своюю високою освіченістю. Харкевич, між іншим, прекрасно здав і викладав французьку мову, так, що хотілося б його назвати найрадішевим вчителем хисту і культури життя. Саме його ім'я Едвард — це своєрідне *nomen — omen* — мало в собі щось із Петроні і з французького салоновця епохи мадам Рекаміє. А до того була це гарна, пляхетна людина, попри всю серйозність педагога — щирий приятель молоді, яка до нього була просто закохана.

Його то згадував полк. Коновалець, як того з вчителів в Академічній Гімназії, що «імпонував йому своїм спокоєм і тактом».

Але, як це вже зазначено, властивим реформатором учительської праці над молоддю в Академічній Гімназії став проф. Іван Боберський. «Він мав на мене найбільший вплив» — сказав полк. Коновалець про нього. І слушно. Бо проф. Боберський, в той час найкращий германіст в усій Галичині — польська гімназійна професура не мала тоді, як це виявилося під час Зізду галицьких германістів у Львові 1911 р., нікого, кого вона змогла б протиставити цьому українському педагогові! — відступав свідомо від традиційного шаблону гімназійного навчання в нас. Для нього не існували мертві параграфи, ні приписи шкільного іправильника. Проф. Боберський змагався до того, щоб створити в класі те, що німці називають цим *Arbeitsgemeinschaft*. Завдання вчителя тут було в рівній мірі і завданням кожного його учня. Учень проф. Боберського почувався в нього своєрідним співробітником. Учиці Боберського побоювалися лише одного, а саме — чи зможуть вони відповісти всесвіту домаганням того маломовного, суворого видом, а, проте, своюю невмілим із серйозністю привабливого вчителя. Отак момент чисто індивідуальної вартості учня, його вартості, як індивідуальної людини і члена організованої громади, був для проф. Боберського мірном погляду на ту, чи іншу одиницею

в його класі. І це в незвичайній спосіб підносило самосвідомість кожного його учня, охоту до праці, амбіцію вибитися понад інших і заслужити признання цього виїмкового професора-виховника. Бо, подібно, як дір. Харкевич своєю культурністю, так проф. Боберський тісно, просто стратегічною зорганізацією гімназійної праці, помітно виховував нову генерацію української молоді, тієї, що, надихавши у нього карністю обов'язку, змогла незабаром виконати найвищий обов'язок —

Обов'язок посвяти для нації.

Правда, для правильного виховування нашої молоді в такім строго національнім дусі, як це бачимо тоді по польських гімназіях, наша гімназія у Львові далеко не покладала стільки праці, з цього приводу, зроблений учителем С. Чучманом в його спомині про гімназійні часи Полковника («З минулого Вождя», в ч. 281 паризького «Українського Слова» з 12. XI. 1938 р.), подекуди оправданий. Але з другого боку, шан. автор не доцінює тут всетаки індивідуальності дір. Харкевича — про якого працю див. напр. згадку в ювілейнім науковім збірнику, виданім з приводу 25-ліття «Учительської Громади» у Львові (1935 р., 264 стор.). — а проф. Боберському робить просто кривду тим, що ні одним словом не згадує про нього. Та, проте, я думаю, що якщо ми нині наїдеться такого урядовця і бюрократа старого австрійського стилю, яким був наступник Харкевича дір. Ілля Кокорудз, згадуємо всетаки добрым словом тому, що він попри весь свій педантично-бюрократичний підхід до молоді, таки лишив про себе добру пам'ять, як український громадянин (як жертволовібний меценат «Рідної Школи»), то про проф. Боберського у звязку з його діяльністю як голови Сокола-Батька, як творця української руханки, а далі (під час Світової війни) як голови Бойової Управи у Відні — ми маємо все основи говорити, як про одного з визначних діячів нашого національного відродження. І так оцінював його особу і працю і полк. Коновалець, коли сказав мені, що «три найважніші моменти моєї молодості це: проф. Боберський, акт М. Січинського та знайомство з придніпрянською еміграцією». Зате під час лекцій історії пок. проф. Василя Білецького — українська історія називалася тоді знаважливо «краївкою» — не міг надихатися і захопитися ніхто («Наполеон, без сумніву, спосібний чоловік» — чулося тут між іншими). Але чого дивуватися тій деспотії старого австрійського *SS* в українській гімназії у Львові, коли він навіть в університеті у Відні не дозволяв таким европейського маштабу особам, як літературознавці Мінор, Земіллєр, Краве, Брехт та Арнольд говорити стисліше про відгуки революційних епох в німецькім письменстві, що студент германістики у Відні цілими роками не чув докладніших лекцій про визвольних поетів епохи 1813 р., або про таких діячів, як Арендт, Геррес чи Зойме? І так само ніякому доцентові тут не прийшло й на думку інтерпретувати в семинарі «Міхаель Колъгаас», «Германілахт», або «Принц Фрідріх фон Гомбург» Кляйста, хоч інтерпретувалися тут цілими

семестрами нудні на смерть і неактуальні драми Ісахарії Вернера та Адольфа Мільнера.

В офіційних брошурах і святочних промовах чулося про чудесно доброго, старенького цісаря, того «першого джентельмена Європи», про неазлічим блага його преславного панування, про свободу культурного розвитку, якою втішається його щасливі народи, але в самому нутрі імперії Франца Йосифа було — як це я, зрештою, вже зазначив у вступі до цієї праці — інакше. Щодо свободи культурного розвитку, культурної праці та взагалі свободи духа, то в колишній Австрії зберігався до останнього часу дух замаскованої реакції, яку підтримували в першу чергу тайні гуртки двірської камарилі («найгіршого, що є в Австрії» — як казав Бісмарк), а далі реакційне, чорно-жовте урядництво, що все ще дихало духом Меттерніха та ославленого поліцмайстра Зедльніцького.

В такій автмосфері кожний цісарський службовий осередок, особливо ж такий, як учительська рада ледве толерованої української гімназії, мусів набрати менш або більш «урядового» характеру; було це malum necessarium епохи. Бо не забуваймо і про те, що коли польські вчителі того часу робили патріотичні виступи з усією свободою, то за ними стояла суто польська Краєва Шкільна Рада, українські члени якої були заздалегідь підібрани на те, щоб стати знаряддям у руках австро-польської влади.

В гімназії Евген Коновалець учився добре — «був він більш, ніж другий у класі» й, зокрема ж, багато читав. Напр. у проф. Боберського здав як приватну лектуру цілого Ібсена. Оци особливіша увага гімназиста Коновалця до творів великого скептика Норвегії, чи, скоріше, fin de siècle-у, вона — на мою думку — дуже знаменна. Бо Ібсен — це трагічний крик епохи, що бачить, як падають і розвалюються дотеперішні ідеали й «ідоли», але яка спасеного божества майбутнього ще не добачує. Епохи, що, як Йов в роках, карається на Прокrustовім ложі своїх суперечностей, затяжних конфліктів, катастрофальних криз і нерозгадних проблем, та визвольного заповіту проголосити не всілі. — Коли ми мертві воскреснемо — наче провіщує Рубек-Ібсен в епізоді свого життя і творчості, — то хіба лиши на те, щоб пізнати, що все наше дотеперішнє — це одно-одиноке блукання душі, яку мучать омані, душі, для якої справжнє визволення це тільки — смерть. Але шлях, яким скептик Ібсен веде Рубека й Ірину на вершини, це не пустиня кволового, несмістичного безлюдя, а середовище найхагучішого життя, життя, в якому ведеться невпинна боротьба за якийсь химерний, нехай навіть і ложний, але в даний момент усеваки... ідеал! І саме жагучість життєвих змагань у творах Ібсена захоплює Коновалця. — «Мене цікавила тут боротьба вищої одиниці з громадою, цікавили мене люди, що шукали чогось нового, а як гинули, то чому гинули?» — говорив Евген Коновалець про Ібсена і в цього погляду він в одній з наших розмов обмірковував глибше тає твори Ібсена, як «Онірі» та «Дика качка», висловлюючи при тім шкаві й оригінальні думки (напр., що Освальд — це символ епохи).

348

Зі своїх гімназійних часів згадував ще Полковник проф. Кородзя, що вчив його латини та української мови і подобався йому свою «справедливістю й серйозністю». Згадував, як товарищів — Михайла Струтинського та Федя Дацкова, — цього останнього потім, як редактора «Канадського Фармера», — і говорив про те, що він уже як гімназист заходив залюбки до «Академічної Громади» читати пресу, а позатим він був членом тайного самоділківського гуртка своїх товаришів. Той гурток мав свою власну бібліотеку і домівку у Ставропігії, де й відбувалися сходини цього гуртка, на яких чергові референти читали лекції на освітні теми, що їх ціллю була підготовка праці для народу. У звязку з цим Полковник згадав про якогось Дидика, як одного з них, що брали участь у праці тайного гуртка, але чогось близького про нього не сказав. Далі ж заначив, що громадським життям і громадською працею зацікавився він — Евген Коновалець — доволі рано, бо вперше прилюдно, як промовець, виступає вже як учень пятої класи в читальні в Зашкові. А рік перед матуорою бере участь в І. Всеукраїнськім Студентськім Конгресі, який зробив на Евгена Коновалця велике враження, особливо ж промовами учасників зі східних земель (1908).

Із тих то часів гімназійної науки, згаданий вже діяч С. Чучман, так малоє нам молодого Коновалця:

«Струнка постать, подовгасте обличчя, правильні риси лица й задумчів очі, що все глядили в далеч і незначна усмішка в куті уст, що дуже часто скидалася на іронічну. Все ходив гарно одітій, але його елегантність не мала в собі нічого силуваного та крикливого... Назагал був маломовний, не забирає надто часто голосу ані в наших дебатах, ані в дискусіях з нашим професором філософії. Не шукав симпатій в товарищів підхліблюванням чи там демагогічними промовами. Не носили ми його на руках, як свого трибуна. Однак завжди ми вибирали його в склад репрезентації, що мала нас заступити чи то перед директором, чи господарем класи, чи врешті на прилюдних виступах. Бо упродовж довголітнього з ним перебування в кожного з нас виробився вже ясний погляд на його особу з тим, що він не надуже нашого довірія і що зможе достойно й успішно нас заступити. Мали ми теж нераз нагоду переконатись, що його солідарність і рішучість у великій мірі рятували нас з опресій, в які нам доводилося попадати. Бо хоч його аргументація була суворо річева, то зате спиралася на тривких основах» («В гімназійній лавці з Е. Коновалцем»).

Отаким юнаком Евген Коновалець після матури, зложеної 1909 р., записується на правничий факультет університету у Львові.

Перші роки його молодості завершуються.

(Далі буде).

16—97

— RM

349

Советське „Мовознавство“ в 1934—36 рр.

Читачі «Пробоєм» мали змогу з цінних нарисів С. Николишина довідатися про стан української советської літератури. Найближче до літератури стоять мова, й тому не від речі буде познайомити шановних читачів з напрямними в українському советському мовознавстві на основі 10-ти перших зшитків органу Інституту мовознавства Академії Наук УССР «Мовознавство», що з'явилися ще в роках 1934—36. Познайомити зі змістом цього «мовознавства» ширші круги українського громадянства на захід від Бугу й Сяну спонукає мене той факт, що недавно доводилося мені читати в одному українському часописі по цьому ж таки боці неточні інформації про це «мовознавство», що-правда, з під пера людини з претензіями на «мовознавця». Автор цих рядків не «спеціальний» мовознавець, але нераз читає мовознавчі досліди, що стають у пригоді дослідникам різних ділянок — історикам, етнографам, соціологам, тощо.

З поміщеної наприкінці деяких зшитків «Мовознавства» «Хроніки» довідуємося про існування в Інституті мовознавства таких відділів: 1) Відділ української літературної мови, 2) Відділ мови й мислення, 3) Словниковий відділ і 4) Лексичне бюро. Тимто не можна казати, наче б то Академія Наук УССР займається, напр., вірменською ручною мовою, чи болгарським історичним правописом, бо є і «відділ української літературної мови». Щодо числа дослідів, то українська мова, в порівненні з іншими, не покривдена; їх число 30 переважає число розвідок з інших ділянок. Лише тільки в напрямі цих розвідок, бо в них звертається головно увагу на «націоналістичні ухили» в творах. Оця боротьба Інституту мовознавства Академії Наук УССР проти «націоналістичних ухилів» українських письменників та мовознавців саме є пешастям української науки в УССР, а не те, що в органі цього Інституту мовознавства з'явилися переклади двох статей з московської мови про «ручну мову», чи рецензія на статтю про болгарську мову в московській «Літературній Енциклопедії». Про це лихоманко писалося нераз в українській національній пресі, з'явилися також окрема студія проф. Романа Смаль-Стоцького п. п. «Українська мова в Советській Україні» (Варшава 1936), що її, зрештою, обговорив у «Записках Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові» (т. 155, 1937) др. Ярослав Рудницький; там, хоч не вповні, але багато зібрано матеріалу про большевицькі виникування «націоналізму в мові», чи пак «Шкідництва на мовному фронті».

В 10-ох перших зшитках «Мовознавства» мовознавчі розвідки «націоналістичного шкідництва на мовному фронті» починає напад на українських мовознавців відомого Андрія Хвилі (ч. 1); за ним слідує Ст. Василевський. Самі наголовки статей інформують здебільша про цей советський «мовознавчий» підхід: П. Горецький — І. Кириченко: «Націоналістичне шкідництво в синтаксі

сучасної української літературної мови»; Ол. М. Фінкель: «Термінологічне шкідництво і його теоретичне коріння»; Н. Лінеровська: «Націоналізм в етимології» (напад на Дмитра Шелудрука за його «Німецькі елементи в українській мові»), Кіїв 1931); Г. Сандир: «Історія форм в націоналістичному насвітленні» (на Грушевського-Ковальова «Історія форм української мови»); В. Ставицька: «Зборіала таким самим способом 1-е і 3-те ч. за 1933 р. варшавської «Рідної Мови» проф. І. Огієнка («Трибуна українського фашизму»); цьому самому мовознавчу часопису присвячена й мінінувачу Скрипника за перекручування в синонімії («Націоналістичні перекручування в українських перекладах творів Леніна»); В. М. Бабак нападає на Остапа Вишню («Мова куркульських усмішок»); Д. Дрінов і Г. Левченко виступають проти Скрипниківського правопису та географічної номенклатури проф. дра Степана Рудницького («Про правопис географічної номенклатури»); О. К. Бабенко починає свою статтю — «До питання про українську фінчну термінологію» — сьогодні «упокійними» Косіором, Постишевим і Хвилею; ось зразок його «рецензії» на «Словник української фізичної термінології», зложений в Інституті мови Української Академії Наук, що його Бабенко називає «осередком СВУ (Спілки Визволення України)»: «звук пустой — звук порожній, звук пісний; всі знають про борщ пісний, але хто знає про «звуки пісні»? Навіть обговорюючи «Ваграмову ніч» з мовного погляду «своєго» письменника Леоніда Первомайського, Ст. Василевський не забув закінчити своєї статті цитатою з Леніна, що характеризує «куркуля», як «кровопривця», «павука», «пиявку» (очевидно з апострофом!), «вампіра».

Треба завважити, що Іван Котляревський удастся розглядуть мови без натяків про «націоналістичні ухили» (Янко - Триницька — «Про мову Ів. Котляревського»). З українських советських письменників, крім згаданого Первомайського обговорено ще О. Корнійчука (Н. Каганович, — Про дослідження мови драми і про мову «Платона Кречета» О. Корнійчука), І. Микитенка (О. Ілюмов — «Про мову деяких творів І. Микитенка»), П. Тичину (Вол. Масальський — «До питання про стилістичне застосування різних типів речень у сучасній українській літературній мові (турядність і підрядність, як стилістичні засоби в «Пісні трактористки» П. Тичини), Івана Ле (І. Кириченко — «Мова творів Івана Ле») та Івана Кириленка (Вол. Масальський — «На аванпостах художнього слова»).

З різних питань українського мовознавства є такі розвідки: І. Бухаловського «Порівняльно-історичні розвідки в ділянці українського наголосу»; О. Безкровного — «До проблеми генезису ієтативних дієслів з суфіксом -ва- в російській і українських мовах», О. Синявського — «Про мову с. Любеч в Чернігівщині», І. Булаховського — «Розвідки в ділянці граматичної аналогії в слов'янських мовах»; О. Матвієнка — «Пасивні присудки на -но, -то і -ний, -тий в українській мові»; Г. Головатого — «Найважливіші словотворчі засоби в українській літературній мові пожовті

нівої доби»; О. Ізюмова — «Прикметникові суфікси в українській мові -астий (-астий), -атий, -истий (-істий), -уватий, -уваний»; І. Губаревського — «Активні дісприкметники в українській літературній мові», та В. Масальського — «До питання про творення форм вищого ступеня прикметників в українській мові». Є ще місяці до ботанічної термінології.

Все це матеріал, що його оцінку може зробити український цьогодішній мовознавець.

Це є одна стаття з ділянки українського мовознавства В. Бабенка, але її слід звязати з групою маррівських. Московський учений Микола Яковлевич Марр (1864—1934) створив т.зв. теорію яфетичних мов, що ними мали говорити всі народи Середземномор'я, які з'явилися, завдяки різним мовним перехрещуванням арійські мови. З українських учених схиляється до такого погляду відомий палеоетнолог проф. Вадим Щербаківський, що приймає пра-славянську мову на території України, як витвір перехрещення мови праіндогерманського населення українських степів з прибалтійською мовою («Концепція Грушевського про походження українського народу в світлі палеоетнології» в «Працях Укр. Історично-Філологічного Товариства в Празі», т. III, 1940). Слід зазначити, що думка Щербаківського знаходить підтвердження в тому, що, за відомостями грецьких джерел, первісні слов'янини були населенням лісів так само, як литовські племена, і тільки на Україні слов'янини були мешканцями степів; отже, можна вважати їх за нащадків степових праіндогерман-іранців (скитів, аланів), в той час, коли слов'янські племена — нащадки прабалтійців сиділи в лісах. Згаданий Д. Бабак розглядає теорію Марра при історичному розвитку української мови; він висловлює думку, що в назвах «Русь» і «Україна» є той самий елемент «рош». Думка чудацька, подібна до тієї, що її висловив німецький учений др. Карло Фріцлер (Fritzler) у своїй книжці «Das russische Reich» (Марбург 1923). На його думку, турецький народ Рош або Росс жив на ріці Еч-Расс або Аракс коло Каспійського моря; про царя Рош згадує пророк Єзекіїл. Одна з віток цього народу «Каркайя», чи «Керкія» жила на українських степах і дала назви: Україна, Крим, при переміні «к» в «ч» — Чорне море, Чернобиль, Чернігів, Чернівці, Чортків, Черче. Очевидно, турецька теорія початків «Русі» і «України» дра Фріцлера, так само, як І. Бабакове зясування походження цих назв при помочі теорії Марра — це тільки фантазії, основані на темних вістках і старовинних історичних джерелах; ні «Русь», ні «Україна» не має нічого спільногого з «Рош», «Каркайя», тільки, що правда, саме походження назви «Русь» ще досі в історичній науці не вяснене, а назва «Україна» походить таки від слов'янського слова «країна».

Теорію яфетичних мов Марр прийняла советська влада присильно; тим то Марр став советським ученим, і з приводу його смерті з'явилися в СССР наукові збірники на його пошану, йому присвячено й 5-ий зшиток «Мовознавства», де йому присвячено три статейки, перекладені з російської мови, крім того Безвронний обговорив виданий на пошану Марра збірник московської Академії Наук ССР, нарешті, в 10-му зшитку поміщене переклад з московської мови статті І. І. Мещанінова про наукову спадщину Марра. Крім того, перекладено ще й іншу статтю того самого Мещанінова, а саме: «Кілька зауважень про ручну мову», а після неї переклад розвідки А. Г. Кабахідзе «Ручна мова harsnevar жінок б. Казахського пов. (Р.С.Р. Вірменії)», на основі матеріалу, зібраних науковою експедицією, що мав би вказувати на існування подібного явища в Європі в доісторичних часах.

Це матеріали до психолого-мовознавчих студій над ручною мовою у народів примітивної культури. Покищо, як висловився один справжній український мовознавець — висновки цих дослідів над ручною мовою передчасні й на них не можна нічого певного будувати. Але не можна цих дослідів приписувати Інститутові мовознавства Академії Наук УССР, як це робить деято; орган цього Інституту вмістив ці статті для того, щоб познайомити українських мовознавців з проблемою т.зв. ручної мови.

З ділянки загального мовознавства є розвідки: І. Сунцові про фонему (Історичний нарис і спроба визначення поняття) та визначного мовознавця М. Калиновича про поняття окремого слова; щодо останньої розвідки редакція «Мовознавства» застерігається. Калинович обговорив також збірну французьку працю Г. Делякура й інших про психологію мов. І. В. Мегреліде — про семантику засобів пересування в мові і фольклорі; Л. Г. Башинджаєн у статті «Для чого потрібні чотири елементи» засловує суть яфетичної теорії Марра, в якій чотири слова-знаки, на його думку, відкривають наочну картину ідеологічної єдності процесу розвитку людських мов і «повязують реально між собою мови всього світу». В цих словах міститься і пояснення, чому Марр став советським ученим. У перекладі з московської мови вміщено статтю самого Марра про мову(Язык).

З ділянки педагогіки мовознавства є тільки стаття В. Масальського «За культуру мови в середній школі»; як висловився один наш педагог-мовознавець — стаття не вносить нічого нового. Відомий, як автор українського словника, О. Ізюмов розглядає проблему укладання двомовних словників.

З московського мовознавства є такі статті: Ф. Флін — «М. Марр і вивчення російської мови», І. Грищенко — «М. М. Карап'євський, як діалектолог»; Ст. Василевський і Євг. Рудницький — «Дослідження російської лексикографії»; Вол. Масальський — «М. Горький про мову художнього слова» і Євг. Рудницький — «Мова персонажів писci М. Горького „Враги“».

Д. Дрінов написав про мову болгарських колхозників УССР; його стаття неповажна так само, як не всюди поважний і ясно підхід у рецензії на болгарську мову в московській «Літературній Енциклопедії»; маленький уступ цієї рецензії присвячений та-кої реформі болгарського правопису, чи пак, як дехто висловився. — Академія Наук УССР займається болгарським історичним правописом.

Німецьким мовознавством займається І. Шарольський у статті «До питання про походження германської мови»; він також

обговорює і дві німецькі праці, а саме Ф. Бравна про первісне населення Європи й походження германів (*Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen*, Берлін—Лейпциг, 1922) та С. Фейста про німецьку мову (*Die deutsche Sprache*).

«До історії розвитку молдавської літературної мови» та «Про мову та батьківщину румун у ранній період їх історії» пише П. Мустаця. Турецькими мовами займається Т. Грунін, що обговорює граматику сучасної турецької мови, історію літературної мови волзьких (казанських) татарів та заведення латинки до письма тюркських народів РСФСР.

Навіть було б дивним, якби з мовознавством не були звязані комуністичні «святці». Обовязково мусіли наші землячки: О. Безкровний написати «Ф. Енгельс і мовознавство», а І. Грищенко — «Маркс і Енгельс про порівняльно-історичний метод у мовознавстві».

Крім вище згаданих рецензій, є ще такі: Н. Лінеровської на «Граматику помилок» Анрі Фрея, Ю. Спирідовича на *Internationale Sprachforschung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik* дра Євгена Вюстера, Е. Хеліфмана — на французьку працю про «Звуковий фільм і вкладення мов» (Рим 1933) Марбаха та С. Бернштейна — на французьку працю про М. Ломоносова і російську літературну мову (Париж 1933) А. Мартеля.

Хоч у всіх рецензіях на книжки з «капіталістичного» світу мусять бути вислови, що гарантували б «благонадійність» рецензентів, то все ж таки саме ознайомлення читача з позасоветською книжкою має своє вимовне значення.

У загальному треба сказати, що багато матеріалів у десяти зшитках советського «Мовознавства» — це тільки «документи» для майбутнього історичного дослідження науки в УССР, але не треба також закривати очей на те, що між авторами є й визначні мовознавці, що навіть серед тяжких умовин працюють для науки.

С. НИКОЛИШИН

Українська драматургія над Дніпром*

VIII.

Закінчуємо цей наш побіжний і неповний огляд сановним товаришем-академиком **Олександром Корнійчуком**. Драматургія внесла йому членство у Верховних Радах ССР та «УССР», орден Леніна (30. січня 1939) та членство в «Академії Наук УССР» (22. лютого 1939).

Корнійчук походженням син залізничника з Христинівки. В юнацтві бажав дістатись до театру, хоч би як білетер. Але став

* Див. „Проблем” ч. 5, 41 р.

драматургом. Безперечний талант, що він його має, і почуття міри зробили з нього зараз найфаворизованішого письменника племені українського, нації советської.

Перший драматичний твір О. Корнійчука була песа «На грані» (1928). Знаємо про неї, що вона була дуже популярна серед комсомолу, з якого вийшов і сам автор. Подає життя богословів, інтелігенції, комсомолу. Стара інтелігенція тут творець і нової культури, яке ж то ствердження було немило зустрінуто.

В наступнім творі — «Камяний острів» (1929) — Корнійчук з великою політичною чуйністю бере за тему «боротьбу проти войовничого націоналізму буржуазної української інтелігенції». І хоч було це зроблене ще до викриття СВУ, большевики лишились незадоволені. Причина? В песі увесь час говорить класовий ворог, в різni способи відміняючи слово «нація»! В 1929 р. це слово вважалось за дуже небезпечне, було ледве не табу! Тоді, бо влада мала багато неприємностей з хвильовистами.

За дальші песи Корнійчука — «Штурм» (1931) та «Фіолетова щука» (1932) — ніхто тепер не згадує.

О. Корнійчук висовується, як «знатна людина», вже аж за знаменитого П. Постишева. Цей останній приїхав був в Україну з спеціальною місією придушити український націоналізм. В той час націоналізм з сугубою суворістю обстрілювався з ГПУ, з кафедр, з партійних установ, з книжок та журналів та, також, зі сцени. Говорячи стилово, «на Україні боротьба за побудову безкласового суспільства пов'язана була з очищеннем усього фронту від націоналізму усіх відтінків, і художній твір на першу лінію тему написаний, ставав особливо актуальний, якщо не обмінав він оцього основного на даному відтинку часу завдання».

Тому такою актуальною була творчість М. Куліша, що на цій темі виріс, і стала актуальною творчість О. Корнійчука, що «з великою політичною чуйністю» за нею хапався.

Песа, що нею переріс О. Корнійчук всіх своїх суперників, драматургів і схопив бика — актуальну тему — за роги, була трагедія «Загибель ескадри» (1933).

Відтінь націоналізму, що його Корнійчук уявив на мушку, була т. зв. петлюрівщина та скоропадщина.

Тему песи — революцію на морі, в ССР обробляв Бішневський (балтійська флота) в «Оптимістичній трагедії». Затоплення кораблів — в Німеччині (Скапа Флов) — Герінг. Корнійчук запропонував одисею флоти — затоплення Чорноморської ескадри української держави на весні 1918 р. І коли німці потопили свою флоту, щоб її не дістав ворог, то українці, щоб її не дісталася власна держава. Щоб українці відчували власну державу як чужу, а чужу як ліпшу за свою, до цього привели український народ свої люди...

«Загибель ескадри» — колективна трагедія. Бачите у ній чотири групи людей. Старе офіцерство з адміралом Срапоновим, що має власний маєток на Полтавщині і тому, в надії на його збереження, українізується. Або принаймні готове слухати

навіть української, бо подібної московської нема. Зародки свідомого українства — в особі національної інтелігенції (Кобза), що одначе в революції фальшиво орієнтується не на народ, а на українізацию (шляхти та чиновництва). Большевицький комітет — магічний і зденаціоналізований... Тому й повстають у кінці тільки дві групи — «українці» та «большевиків», розірваних соціальною прірвою. Гинуть «українці», перемагають большевики. Жадна особиста вина не спричинює що катакстрофи, а тільки соціальна детермінованість, соціальне та національне вірую чи не вірую обох груп.

Попри всі свої хиби (ганебна кінцева жива картина і т. ц.) «Загибель ескадри» цікавий поетичний образ нашого народу в певну добу. (Поетизація сюжету вдалась Корнійчуку через підкреслення любові українця до своєї військової зброй — до кораблів). Ця доба — доба національної весни, коли розташують сніги, пробуджується життя, а з ним і бруд. Весняний рух, весняні води — найбільш закаламучені, найбрудніші. На весні нашого життя Гайдай й Оксани, адмірали, породи людей, що визвірились на Україні. А в ній же Кобзи й Нагарі, ще не певні, не ідеалізовані, але що там вже будуть родитись, як гриби по дощі. Весняні брудні води опадуть, заженуть їх українські ріки до моря, вода і життя прочистяться і хтось інший, не Корнійчук даст нам правдивий образ нашого минулого. Покищо, там писати інакше не можна, і коли б ми навіть повірили в добру волю советських письменників.

Коли «Загибель ескадри» по темі належить ще до революційної тематики, то «Платон Кречет» (1935) вже тема т. зв. соціалістичного будівництва. Герой тут — урядовець, фаховець; з чисто революційних політичних карер — Бочкарьових — тут робляться кипни. Це вже — соціалістичний реалізм. Песа важлива для тих, хто цікавиться трансформацією большевизму.

«Банкір» (1937) вважається невдалою песою. Це сама дидактика у стилі «ось-то-ми».

П. Постишев зробив натиск на О. Корнійчука. На П. обласному зізді рад Київщини він так його зачепив: «Пиши, тов. Корнійчук, крапце, працюй над собою більше. Пиши правду соціалістичного життя. А щоб показати правду нашого соціалістичного ладу, не бери слабких, а рівняйся на тих, які дужі, в яких крок твердий, розмах сильних, в яких більше ударів у ціль».

Корнійчук і написав тоді «Правду». Героєм її — Ленін, темою — перший день большевицького панування в Петербурзі. І там і захоплений шукач правди — український мужик, що знаходить правду в постаті Леніна.

Корнійчукова остання, нам відома, песа — «Богдан Хмельницький» (1938).

За пляном, як його подав драматург у пресі, «Богдан Хмельницький» буде трилогія. Перша частина, вже опублікована, обіймає повстання Хмельницького до візду у Київ. Друга частина — віна з Польщею (наслідуватиме, аж поки письменник не з'явить-

ся від соціального замовлення Кремля — показати щасливе колхозне життя в Україні). Частина третю — візначені Маріоросії — від широго серця Корнійчуку бажаємо не то що не до кінчити, але й не починати... Сподівамось, що до тієї доби стріле його доля Микитенка, Кириленка, Коряка і інших соціалістичних героїв труда. Бо немає ніякого сумніву, в якім дусі була б ця третя частина написана. Чи може до тієї доби?...

Перша частина «Хмельницького» складається з чотирьох дій в шести картинах. Картина перша — Запорізька Січ рішає рушити походом в Україну. Картина друга — запорожці обирають гетьманом Зіновія Богдана Хмельницького; це перша дія. Дія друга — бій під Жовтими Водами. Дія третя — магнатський замок під Жовтими Водами. Одна картина — по візду до Києва, друга — прийом чужоземних послів і оголошення війни Польщі.

Всі картини оброблені дуже реалістично, переважає боротьба із зрадою та дух широї приязні найближчих співробітників гетьмана. Так і видно, звідки цей дух позичає Корнійчук. Не треба ані пальцем показувати — «автор наближає тодішні події до наших днів».

Всі типи зарисовані дуже скоро, але індивідуалізовані. Всю психологічну гру й характеристику полищено сцені. Немає жадних монологів до глядача, соціальне і національне тло не набите до копил класової боротьби, але відтінений релігійний лейтмотив. Магнати й козаки — люди, не культуртрегери й папуаси.

Богдан — вождь, стратеї і політик. Чесний, хитрий, розумний, швидкий, шляхетний та одважний. Пружиною всіх його рухів є любов до народу. Він робить, його вороги — інтригають.

Жінка в песі позбулась своєї еротично-романтичної ролі. Та всетаки Богун свою анахронічною Соломією, здається, принижується. А смерть Варвари цілком супротвина її попередній характеристиці. (І. Кочерга).

На кінці песи — обовязкові русофільські розлагальствування...

Советська драматургія, як і ціле советське письменство, тільки знаряддя пропаганди. Тому за велику добу, більше двадцяти років розвитку, не знаходимо в ній багато річей, які мали б піну вище сезонової, «ударної», або ще студійної. Велика кількість паперу задруковується, песи ставляться якогось сезону, і більше на кін не повертаються.

Зполітизування літератури призвело в Советах до цікавого літературно-історичного явища. В літературних творах показуються не характери, а типи, політичні постаті. Ціла советська драматургія живе тільки одними політичними проблемами. Письменники дійсність мусять бачити не як дійсність особисто-людську, але як дійсність політично-визначну. Тло літературного твору обернулось в советській літературі в завісу, за якою сновигають політичні ляльки.